

AXEL LILLE —

frisinnad finlandssvensk patriot

av

AXEL ÖHMAN

”Axel Johan Lille föddes i Helsingfors revolutionsåret 1848, den 28 mars. Genom det årets revolutionära rörelser brusade frihetsidéernas virvelvind. I viss mån förblev Lille städse ett barn av den tid varunder han föddes. Förtrycket hatade han, varifrån det än kom.”

Så inleds en minnesruna i Svenska folkskolans vänners kalender 1921, och med de orden, så mycket barn av *sin* tid de än kan synas vara, må det vara tillåtet att inleda också föreliggande korta biografi över jurisdoktorn, tidningsmannen och politikern Axel Lille. Ty även i ett längre tidsperspektiv och utan de personliga kontakternas engagemang framstår som hans mest iögonenfallande karakteristika ett frisinnat etos, som revolterade mot alla slag av bredkäftat förmynderi, och en fast vilja att i detta frisinnes tecken göra livet dragligt för så många som möjligt av dem som med honom delade hembygden i snävare eller vidsträcktare bemärkelse.

*

Lilles hembygd i mer begränsad betydelse var det svenska Nyland: Helsingfors där han föddes, gick i skola och studerade vid universitetet samt Sjundeå-bygden där han fick tillbringa somrar och även ofta övriga ferier. Till sin härstamning var han ändå inte urnylänning eller urfinländare — hans farfarsfar Olof flyttade till Finland från Söderhamn i Sverige på 1770-talet, och inte heller modernefamiljen Waenerberg torde ha sitt yttersta ursprung här i landet.

Men större betydelse för daningen av barnet och ynglingen Axels personlighet än avlägsna anor måste naturligtvis den omedelbara hemmiljön ha haft. Hans far, teologieprofessorn Bengt Olof Lille, tillhörde som ung studiekamraterna J. L. Runebergs och J. V. Snellmans Lördagssällskap och gjorde senare en betydelsefull insats i redaktionskommittén för Finlands första svenska psalmbok. I det vittra kotteriet gjorde han sig känd som "fridsstiftaren, omtyckt av alla" — han uppges ha försökt försona de ganska bittra antagonisterna Snellman och J. J. Nordström, fast förgäves — och i psalmbokskommittén lyckades han faktiskt hålla samman panteisten Runeberg och pietisten Lars Stenbäck. Kanske får man förutsätta att B. O. Lille som arv eller miljöpåverkan överförde något av dessa talanger till sonen.

Beträffande skoltidens andel i personligheten Lille finns väl inte mycket mer att säga än att kamratkretsen eventuellt betydde mer än lärarkollegiet. Det senare syns mest ha bestått av original med rotting och utantillsläxor som pedagogiska media, men klassen innehöll en märkligt hög procent pojkar som sedermera vart män i staten, man må bara nämna Arvid Genetz, E. G. Palmén och A. A. Granfelt förutom Axel Lille själv. Inflytelserna från Sjundeå, faderns prebendesocken, kan man med Lilles biograf Max Hanemann gott förmoda vara starka och djupa.

Våren 1866 var den 18-årige Axel Lille mogen att byta ut Helsingfors privatlyceum mot universitetet; studentexamen klarade han som secundus näst efter Granfelt. Hemortsrätten i Nyland gjorde det naturligt för honom att ansluta sig till den då ännu utan laglig rätt existerande Nylands nation, och då denna två år senare legaliserades såsom Kejsarliga nyländska Afdelningen hörde han redan till dess stamtrupp i alla debatter och medarbetade även i avdelningens tidning "Nylands Dragon". Tid tycks han ändå ha haft över för studier eftersom han avlade sin filosofiekandidatexamen 1872,

Axel Lille

inom inte alltför mycket längre tid än vad som på den tiden ansågs normalt.

Då tillämpades ännu det gamla studiesystemet med en filosofisk examen som den grund på vilken specialstudierna byggde, och civis Lille valde ekonomisk rätt med nationalökonomi, i vilka ämnen han 1879 tog juris utriusque kandidatgrad. Och på rekommendation av sin lärare, t. f. professorn i nationalekonomi Leo Mechelin, erhöll han kort därpå ur Kiseleffska donationsfonden ett stipendium på den dåför tiden aktningsvärda summan 4.000 mark, vilket gav honom tillfälle till några terminers studier i Strassburg och Leipzig.

Lärdomarna därifrån utnyttjade han till två större avhandlingar, den ena kallad "Anders Chydenius i förhållande till samtida nationalekonomer" och avsedd för uppnåendet av doktorsgraden, den andra med titeln "Försäkringsväsendet, dess historiska utveckling och nationalekonomiska betydelse" och avsedd som specimen för den nationalekonomiska lärostolen, vilken Mechelin sedan 1877 hade beklätt vikariter vid sidan av sin egen i kameralförvaltning och statsrätt. Men fakulteten godkände endast försäkringsavhandlingen — på vilken Lille 1880 fick den röda jurisdoktorshatten — medan skriften om Chydenius vrakades såsom "ett hastverk". Försäkringsväsendet kom också senare att bli ett av Axel Lilles verksamhetsområden; han tillhörde från 1882 direktionen för Städernas Allmänna Brandstodsbolag, var dess ordförande åren 1886—1902 och 1906—16 samt en kortare tid verkställande direktör för Försäkringsaktiebolaget Fennia.

Sina verkligt avgörande livsimpulser fick Axel Lille i den nyländska studentkretsen. Såsom ledare för den "under jorden" existerande nationen hade Axel Olof Freudenthal redan 1858 kraftfullt försvarat den finlandssvenska befolkningens rätt att existera som en särskild nationalitet vid sidan av den finska, och trots hårda mothugg från fennomannernas sida var hans åsikter förhärskade, då Lille kom till universitetet och han själv blev den legaliserade avdelningens förste kurator.

Lille påpekar senare (i sitt stora arbete "Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse") att han genast greps av "studenternas brinnande övertygelse om att svenskan som kulturspråk och den svenska allmogens fortbestånd var en oundgänglig förutsättning för Finland att bestå i kampen för tillvaron". Han omfattade också den freudenthalska tesen att svenskarna i Finland "är ett folk med det finska, men nationellt en del av den skandinaviska stammen, mellan vilken och den finska densamma således skulle komma att utgöra en förbindelselänk i en framtid då Finland som den fjärde staten anslöte sig till Skandinavien, den enda tänkbara självständiga ställningen för Finland".

Som student och ung magister var han ständigt med där debatten stod hetast — ofta med de forna klasskamraterna Granfelt och Palmén som motpart. Han medarbetade också i de talrika småskrifter och "album" som nylänningarna publicerade och fick som nyvorden juriskandidat överta kuratelet efter sin läromästare, först som t. f. och från 1880 ordinariter; hans ledarskap för nationen var slut först år 1888.

*

Hösten 1870 startade studentkretsen kring Freudenthal en egen tidning som fick namnet "Vikingen". Det har påståtts (bl. a. av Werner Söderhjelm) att namnvalet dikterades av något slags "götisk romantik", men Lille, som hörde till initiativtagarna, förnekar detta och säger att man kombinerade fennomanernas öknamn på de svensksinnade med den morska parollen "vik för ingen". De första åren utkom Vikingen en gång i veckan, de två följande två gånger och sista utgivningsåret 1874 endast en gång men med utvidgat format. Företaget var ett vågspel — såsom Lille omvittnar saknade utgivarna ekonomiska tillgångar varför honoraren var ytterst låga. Utom av Axel Lille bestod redaktionen av Rafael Schauman, M. W. af Schultén och C. D. Federley, vilken stod som ansvarig huvudredaktör tills posten 1874 över-

togs av Lille; många andra yngre akademiker medarbetade dessutom, främst Freudenthal men också lektor Viktor Öhberg och friherre V. M. von Born.

Det står utom allt tvivel att "vikingarna" besjälades av en intensiv känsla av att vara stadda i angeläget ärende. De var uppenbarligen av personlig erfarenhet medvetna om två fakta som fennomanerna förnekade och den annars vidsynta kretsen av liberaler kring Leo Mechelin åtminstone till hälften blundade för. Nämligen för det första att den ännu efter sekelmitten helt svenska bildade klassens förmenta plikt att låta sig förfinskas vore oöverkomligt svår, eftersom det (vilket också liberalerna medgav i sitt 1880 utfärdade partiprogram) "ligger något konstlat och abnormt i utbytet av modersmålet mot något annat språk, vore det än inhemskt", och för det andra att det förutom denna bildade klass fanns en allmogebefolkning på en kvarts miljon, för vilken finskan var ännu mer främmande än för flertalet bildade. Man förnekade därtill bestämt att omtanken om svenskheten skulle medföra något men för den finska majoriteten, vars legitima krav på likaberättigande man ingalunda bestred. Men inte heller mer än likställighet — hur man såg på eventualiteten att svenskan inom överskådlig tid skulle försvinna som bildnings- och folkspråk framgår av Lilles påstående i tidningens första nummer, att utan svenskar vid sin sida vore "finnarnas öde likt deras på Sarmatiens slätter bortdöende bröders".

Sådana uttalanden kunde inte undgå att väcka förargelse i det finska lägret, lika litet som påståenden i stil med att "den spirande finska kulturen är en drivhusplanta, ty ett folk om två miljoner kan icke uppbära en litteratur som ingen annan förstår" eller "fennomanerna saknar förmåga att bygga upp, de kunna blott riva ned". Detta var dock bara riposter i kampens hetta — fennomanernas teser stödde sig på det bemötande de hade fått under sin tidigaste väckelses år. Inte minst berättigad var deras bitterhet över generalguvernören furst Menschikoffs inställning till det finska språket: detta

kunde väl gå an för att tillfredsställa ”småfolkets och den lägsta klassens behov av undervisning i religion, jordbruk och industri”, medan ”andra arbeten var demoraliserade, vilket man har exempel på från Frankrike samt från universiteten och proletärerna i alla länder” (!) Förbudet från 1850 mot nästan all finsk litteratur utom postillor och almanackor stimulerade naturligtvis, genom den indignation det väckte, de finsk-nationella strävandena mycket mer än det hämmade dem — såsom J. J. Nordström konstaterade: ”despotin är alltid kortsynt”. Så mycket lärde sig ändå generalguvernörerna och byråkratin kring dem att censuren rätt snart lättade och 1860 upphävdes. Orsaken var väl delvis den allmänna liberaliseringen under Alexander II:s tid, till mycket stor del att J. V. Snellman blev senator — men kanske även att man i vissa ryska kretsar kom underfund med att ett lämpligt stöd åt finskhetssträvandena skulle hindra uppkomsten av en rörelse för återförening med Sverige!

Till Viking-kretsens heder får man ändå medge att den rätt sällan genom direkt snorkighet retade upp vederparten. Oftare gav tidningen finnarna generösa medgivanden, också då den drog till kamp mot ”den underbara osäkerhet som under hela förra delen av förflidet sekel rådde ifråga om (Finlands folks) uppfattning av nationalitetsbegreppen”, för att citera Lille. Men också för andra strävanden än de rent svenska och de allmänpatriotiska bröt Vikingen ofta en lans. I dess spalter yrkades på demokratisering genom att ”possessionaterna” och ”herremännen” närmar sig folket, främst inom den svenska språkgruppen men också över språkgränsen, på kvinnans rätt till skolgång, universitetsbildning och statstjänst, på tillsättandet av en professur i svenska och på bildandet av en svensk landsmålsförening.

*

”Episoden” Vikingen var Axel Lilles första lärospån på journalistbanan, och det var på den banan han kom att göra

större delen av sin livsinsats sedan den akademiska banan hade stängts för honom. Sedan en punkt hade satts för "vikingatiden" — under vilken Axel Lille förresten åren 1872—73 satt som redaktör på Viborgs Tidning — ägnade han mera tid än förut åt juridik och ekonomi, men efter erhållen doktorsvärdighet stod han redo att på allvar ge sig i kast med dagspressen.

I slutet av 70-talet angavs tonen i finländsk debatt dels av det fennomanska huvudorganet Uusi Suometar, dels — och i många avseenden betydligt mer — av den liberala tidningen Helsingfors Dagblad. Men på svenskt håll var man långtifrån förtjust över att Dagbladet i sin strävan att inte stöta finnarna ifrån sig försökte "uppkonstruera en ytterlig svensketsriktning som ville motsätta sig den finska befolkningens rättmätiga anspråk." Men sedan deras försök att få sin röst hörd genom en tidning, som först hette Dagens Nyheter men sedan bytte namn till "Helsingfors", inte hade visat sig slå särskilt väl ut och sedan klart svensksinnade tidningar hade grundats på landsorten tog sig svenskarna i Helsingfors samman till ett krafttag.

Detta krafttag tog sig i första hand uttryck i att industrimannen och vicehäradshövdingen Rudolf Elving våren 1882 sammankallade ett möte, till vilket infann sig talrika medlemmar av den forna kretsen kring Vikingen och av den med Freudenthal som centralgestalt ett år tidigare bildade Svenska klubben. Vid mötet beslöt man inbjuda intresserade att teckna aktier för ett nytt bolag. I oktober var kapitalet fulltecknat och den 7 november fastställde senaten bolagsordningen, där såsom bolagets ändamål angavs att "förlägga en tidning för politik, handel och industri samt driva tryckerirörelse". Därtill fogades dock den tidstypiska — och ominösa — reservationen "börande likväl bolaget utverka tillstånd för tidningsutgivande i den ordning Nådiga Förordningen angående pressangelägenheter av den 31 maj 1867 föreskriver". Tre veckor senare, den 30 november 1882, utkom så provnumret

av de svensksinnades eget språkrör Nya Pressen, tryckt på det av bolaget inköpta Nya Aktietryckeriet — samma officin från vilken Dagens Nyheter och tidningen Helsingfors tidigare hade gått ut. Som huvudredaktör och ansvarig utgivare stod jurisdoktor Axel Lille, som redaktionsmedlemmar Hugo af Schultén, Arvid Hultin och Petrus Nordmann.

I provnumrets programförklaring presenterade sig Nya Pressen som "ett organ med uppgift att direkt söka vara ett värn för den svenska kulturen och det svenska språket i Finland". Men artikelförfattaren — uppenbarligen Lille själv — förklarar sig inte våga vara optimist, ty "över hela den hittills icke kända ekonomiska förkovran och de friare politiska förhållanden som de två föregående decennierna fört med sig" vilade enligt hans åsikt "den hämmande tyngden av språklig splittring". Och den nya tidningen ämnade inte spela rollen som mäklare mellan språkintressena, emedan den ansåg "arbetet för den gamla odlingen lika betydelsefullt och fosterländskt som det för den unga finska kulturen". Finnarnas nationella rättigheter bestreds dock inte, och därför ansåg man att "talet om det svenska språkets företrädesrättigheter måste tystna av sig självt", särskilt som fennomanerna menades inte ha vidare rent mjöl i sin påse. Dem brännmärker tidningen för att odla reaktionära böjelser, "en världsåskådning oförmögen att lyfta sig till de ideal vid vilka mänskligheten har värmts i kampen för framåtskridandet", och "för att rösta mot medborgarfrihet, yttranderätt och pressfrihet samt predika rashat". I motsats härtill lovar Nya Pressen att "viktiga sociala och politiska spörsmål ständigt skola upptagas till diskussion" — exempelvis skall "arbetarnas ställning icke lämnas obeaktad", vartill dock fogas den enligt senare tidens uppfattning föga frisinnade motiveringen att man vill "undvika uppkomsten av en arbetarfråga" med tyåtföljande "sociala och politiska störningar". Vidare säger man sig i princip vara motståndare till all slags "hämmande lagstiftning och med konstlade medel uppammad industri utan naturliga förut-

sättningar”. Och på det område som närmast kunde kallas utrikespolitikens, nämligen förhållandet mellan Finland och kejsardömet, lovar tidningen ”lojalt fasthålla vid vår unionella ställning, utan vittsvävande politiska drömmar utom landets gränser, något som måste ligga oss fjärran”.

I denna anda, säger Hanemann i sin Lille-biografi, skrev Axel Lille under de första tio åren cirka 1.000 ledare förutom signerade artiklar, krönikor etc., samt under följande tioårsperiod minst lika många. Alltså kan man praktiskt sätta likhetstecken mellan tidningens åsikter och Lilles — även därför att huvudredaktören naturligtvis sätter sin prägel också på det han inte personligen har skrivit.

Under bladets tidigare år syns de direkta språkfrågorna ha dominerat åtminstone kvalitativt. Delvis rör det sig om skolväsendets förfinskning — vilken inte längre som på Vikingens tid var endast ett hot; särskilt efter Y. S. Yrjö-Koskinens och den i språkpolitiken konciliante Leo Mechelins inträde i senaten drev denna målmedvetet på att undervisningsspråket åtminstone i inlandets skolor blev finska. Men minst lika ofta gällde inläggen svenskarnas rätt att använda sitt modersmål inför myndigheterna samt svenskans bruk inom verken och i korrespondensen mellan dem — den förra hade ordnats på likställighetens bas genom en förordning år 1881 och i den senare kom ett kejsarligt reskript den 18 mars 1886. Språkfrågornas reglering på administrativ väg fördömde Lille upprepade gånger, i det han påpekade att ”det förnämsta villkoret för landet ligger däri att ständerna och senaten utövar största möjliga inflytande”. Tendensen hos finshetsivrarna att gå genvägen via generalguvernören till instanser i Petersburg brännmärkte han som ett medel att från svenskans dominans ”idag” via finskans ”i morgon” hamna under ryskans herravälde ”i övermorgon”.

Som ett prov på Lilles kraftfulla försvar av svenskheten kan ännu anföras följande brottstycke ur hans svar på de anklagelser som finshetsivraren Agathon Meurman i tidningen

Finland år 1887 hade riktat mot det svenska parti som rätt snart utkristalliserade sig kring Nya Pressen: "Ett svenskt parti behövs inte enbart för en allmoge på 200.000 personer, men för att här finns ett annat parti som förklarar att denna allmoges språk är ett främmande tungomål och att den del av vår bildade klass som har svenskt modersmål är en utväxt som måste nationaliseras. — Det måste finnas ett parti som väcker ett klart medvetande om att fosterlandets andliga och politiska tillvaro är beroende av att inte det kulturspråk utrotas, som är över 300.000 personers modersmål, och oupplösligt sammanstår med vår bildnings källor".

Genom uppkomsten av detta svenska parti — som ännu rätt länge (liksom för övrigt också det finska och det liberala) snarare var en samling politiker med gemensamma intressen än ett organiserat riksparti i modern mening — kom Lille såsom huvudredaktör för dess huvudstadsorgan med i den dåvarande ständerlantdagen. År 1885 invaldes han nämligen i borgarståndet av Gamlakarleby, likaså till följande session, för att därpå under fem lantdagars i följd representera huvudstaden. Därmed deltog han i städernas speciella representation — i åtskilliga hänseenden det kanske mest kompetenta ståendet — vid halva antalet av lantdagarna från det konstitutionella statskicket återupplivande år 1863 till representationsreformen 1906. Av dessa lantdagars var ur språkfrågans synpunkt Lilles första den mest betydelsefulla, dels av orsaker som vi strax ska återkomma till, dels för att det svenska partiets konsolidering härvid tog sig ett markant uttryck i "avhopp" från den liberala sidan: vid sessionens början räknade borgarståndet 18 svenskar och 23 liberaler jämte 13 finsksinnade, men vid dess slut röstade över 30 medlemmar (dvs ståndets majoritet) svenskt — och en följd härav blev att Dagbladet inom två år nedlades. Från 1888 års lantdag framåt ökades Axel Lilles insats väsentligt genom att han invaldes i olika utskott, ofta i flere på en gång: allmänna besvärskottet, lagutskottet, justeringsutskottet osv.

Vid 1885 års lantdag stod språkfrågan i centrum: det gällde för det första direkt ämbetspråket i statliga ämbetsverk, för det andra frågan om en utsträckning av rösträtten vid val till borgarståndet. Sistnämnda fråga blev indirekt språkbetonad emedan slopandet av den dittills gällande proportioneringen av röstetalet efter skattbar inkomst skulle ge ökad representation åt många städers finskspråkiga småfolk och därmed förfinska det ena av de två dittills svenskdominate stånden (det andra var adeln). I fråga om ämbetspråket kämpade Lille hårt för att vinna gehör för sin uppfattning att språkens likställdhet borde bevaras hundra procentigt och stadgas genom lag, men då två stånd stod mot två (bönder och präster stödde den finska uppfattningen att kommunalpråket borde fälla utslaget) förföll frågan för lantdagens del och avgjordes reskriptvägen. Rösträttsfrågan är särskilt intressant därför att den måste ha bragt Lille och andra frisinnade svenskar i en pinsam samvettskonflikt. De tvangs att motsätta sig den demokratisering som de själva i princip hyljade, för att behålla sitt partis och sin språkgrupps taktiskt fördelaktiga position; ett svagt palliativ hade de väl i sitt krav på en samtidig demokratisering också av bondeståndet. Men Lille erkänner trettiofem år senare "att svenska partiet handlade mera av desperation än med klar blick på framtiden". Ty det ställningstagandet kom länge att ligga svenskarna i fatet.

Axel Lille hade både som redaktör och som lantdagsman också andra strängar på sin lyra än den svensknationella. Trogen traditionerna från Vikingen pläderade han både i Nya Pressen och i borgarståndet ihärdigt för frisinnade reformer av olika slag. Kvinnan borde få samma rätt som mannen i arvshänseende och förmögenhetsrättsligt likaväl som då det gällde undervisning, akademisk utbildning och offentlig tjänst, samt rentav rösträtt (1897). Trosfriheten ansåg han borde utvidgas, byråkratin bekämpas, större reda och konsekvens skapas i fråga om statens budget där regeringen enligt dåtida be-

stämmelser fritt kunde disponera större delen av statsinkomsterna. Bland arbetarfrågor han var inne på märks obligatorisk olycksfallsförsäkring samt förkortning av arbetsdagen och höjning av lönnivån — om än han, såsom Hanemann anmärker, ”knappast dock motsvarade en modern uppfattning av de socialpolitiska problemen”.

En fråga i samma kategori måste ännu skärskådas lite närmare för Lilles vidkommande — judarnas ställning i Finland. Genom en något hårdragen tolkning av Gustav III:s för sin tid frisinnade förordning om ”mosaiska trosbekännares rätt att vistas och idka näring i Sveriges rike” hade myndigheterna fram till 1858 praktiskt taget portförbjudit judar i Finland — i nämnda förordning anvisades endast Stockholm, Göteborg och Norrköping som boplatser för judar men de städerna låg ju inte i detta land! Nämnda år hemförlovade emellertid rysarna en stor del av sina tvångsutskrivna trupper, och då fick militärmyndigheterna genomtrumfat att de ex-soldater — också judiska — som så ville fick slå sig ner här. Deras näringsrätt begränsades dock till handel med skrot, lump och avlagda kläder, och för att få idka dessa yrken i landets tre största städer måste de regelbundet visa upp sina på kort tid utställda vistelsepass. Detta förnedrande system ansågs på frisinnat och europeiskt orienterat håll som en skamfläck, vilken man yrkade på att få avtvådd genom att judarna skulle i lag beviljas medborgarrätt på samma lindriga villkor som andra invandrare österifrån. Mot dessa krav reste fennomanerna — snarast den riktning bland dem som senare kom att benämnas gammalfinnar — en antisemitisk propaganda som också utan erfarenheterna från Auschwitz måste te sig vedervärdig. I denna kamp för mänskovärdet gjorde Lille med över hundra-talet artiklar, talrika lantdagsinlägg och två petitioner (1894 och -97) en insats som av de finländska judarnas historiograf Santeri Jacobsson har renderat honom epitetet ”judarnas evigt minnesvärde vän” (’ikimuistettava ystävä’). Det var dock först sjutton år efter Lilles sista ståndslandtag, på trös-

keln till Finlands självständighet, som medborgarrätten för judar i detta land lagfästes.

*

Adertonhundralets sista decennium ingick med illavarslande tecken. Den varning höll på att besannas, som Zachris Topelius — med hänsyftning på fennomanernas benägenhet att i stöd av proportionen sju mot en mellan språkgrupperna tränga undan svenskan — klädde i orden att ”en tredje kommer snart/och räknar lika uppenbart/I ären två mot hundra”. Redan på 1800-talet hade panslavisterna Katkov och Ordin eggat upp den ryska nationalismen mot de nationella minoriteterna inom det ryska riket i allmänhet och Finlands autonoma ställning isynnerhet, och 1890 kom det första beviset på att deras sådd hade grogrund på högsta officiellt håll — postmanifestet som förenade det finländska postverket med det ryska.

Lantdagen 1891 gick dock främst i språk- och andra inhemska frågors tecken, liksom också Nya Pressens artikelspalter ännu övervägande avspeglade motsättningarna på hemmaplan även om de konstitutionella spörsmålen nu började få starkare frekvens. Här kan nämnas att tidningen, förutom att den påpassligt följde med den smygförfinskning som på den nyländska landsorten skedde genom inrättande av finska folkskolor, ägnade den första finlandssvenska sångfesten samma år en betydande uppmärksamhet. Den noterade med glädje ”den känsla av solidaritet som måste väckas av att bröder av samma stam, vilkas hembygder sköljas av Bottnhavets, Östersjöns och Finska vikens vågor, för första gången samlas till gemensam fest”.

Men då lantdagen åter samlades 1894 märktes hotet mot landets självstyrelse redan tydligt också inom dess verksamhetssfär, och denna gång var Axel Lille aktivt med. På uppdrag av ryska myndigheter hade generalguvernör Feodor Heiden gjort upp ett förslag om reformer inom ”förvaltningen av

de finska länen" för att samordna den bättre med kejsardömet. För att sätta stopp för försöken att under "kodifikationens" täckmantel smuggla in uppenbart grundlagsstridiga bestämmelser i förhållandet mellan storfurstendömet och dess monark gick ständerna in med ett petitionsmemorial om vidmakthållandet av de från svenska tiden ärvda grundlagarna; tillsammans med två kolleger inom borgarståndet gick Lille dessutom en annan väg och gjorde upp en särskild petition om att både ett kodifikationsförslag av den planerade typen och "varje härjämte ifrågakommande förslag till lagstiftning på området för de ärenden som kunde anses beröra kejsardömet och storfurstendömet gemensamt" skulle framställas och behandlas i grundlagsenlig ordning. Denna hemställan blev dock liggande obehandlad i utskottet hela lantdagen igenom.

År 1897 hade det yttre trycket åter, främst genom Heidens avgång, lättat till den grad att Nya Pressen inför det årets lantdag vågade konstatera att "landets representanter sammanträder med större lugn och tillförsikt än under närmast föregående ständermöten". Lilles initiativ kom också att gälla inrikesangelägenheter såsom judefrågan, språkens likställighet vid domstolar och kustbanans sträckning (om vilken han redan vid föregående lantdagar hade petitionerat). Men det var bara lugnet före den storm som blåste upp i och med att Nikolai Bobrikoff i augusti följande år utnämndes till generalguvernör, föregången av ryktet att stå panslavisterna nära. Och vid samma tid kallades ständerna att den 15 januari 1899 samlas till urtima lantdag för att "avge utlåtande efter förberedande granskning men utan tillägg eller ändring" om ett i ryska militärintanser uppgjort förslag till ny värnpliktslag. Men själva statskuppen företogs den 15 februari i och med det ryktbara manifest, undertecknat av tsaren och kontrasierat av den ryska rikskonseljens ordförande, varigenom landets autonomi sattes ur spel genom stadgandet att lagar av "allmän riksnatur" skulle utfärdas i den för Ryssland gällande ordningen, medan lantdagen endast hade att

avge sitt utlåtande men inte ändra en bokstav och än mindre förkasta förslagen.

Inom den svenska "lantdagsklubben" (-gruppen enligt nutida språkbruk) aktualiserades frågan om senaten överhuvudtaget hade rätt att offentliggöra, promulgera, ett sådant lagstridigt påbud, och på Lilles initiativ beslöt man föreslå den finska gruppen en gemensam maning till senatorerna att vägra. Denna maning blev på grund av "gammalfinnarnas" obenägenhet inte enhällig, och senatens majoritet beslöt som bekant att låta ukasen gå ut till folket. Också i själva den reella sakfrågans — värnpliktslagens — behandling deltog Lille i framskjuten ställning såsom medlem av lagutskottet, i vars utredning av laglighetsfrågorna och avböjande svar på förslaget han personligen hade en betydande andel. Den "démarché" som han jämte några andra svenskar tog initiativ till och varmed man ville förklara lagstiftningsarbetet avbrutet tills lantdagens fulla rätt åter var erkänd, vågade ständernas majoritet nämligen inte godkänna av fruktan för att därmed framkalla ännu bryskare åtgärder från "Allerhögsta ort".

I det händelserika skede, som med februarimanifestet tog sin början och med sina många dramatiska skiften — medborgaradressen och deputationen, de europeiska kulturspetsarnas adress, värnpliktsstrejken, diktaturförordningen och mordet på Bobrikoff — ingår allbekant i Finlands historia, spelade Lille och hans tidning förgrundsrollen i det begynnande passiva motståndet. "Från att ha varit det samlande organet för svenskfolket blev Nya Pressen nu vägledande för opinionen i hela landet", säger Hanemann — med en viss överdrift, eftersom han förbigår gammalfinnarna och socialisterna som gick var sin egen väg. Ända från det att ovädersvarslen började hade tidningen förresten synnerligen flitigt ägnat sig åt grundlagsfrågorna och Finlands autonoma ställning; Hanemann räknar under slutet av 1898 artiklar i dessa ämnen för så gott som varannan dag, de flesta tydligen skrivna av huvudre-

daktören. (Dessa finns samlade i två särskilda volymer, "I den finska frågan" och "Rättsliga synpunkter i dagens frågor".)

Censurhotet var under denna tid för pressen en ständigt överhängande realitet, som ofta manifesterades inför läsaren i "vita fläckar" eller stora tryckfärgskluddar i spalterna. För det extra arbetes skull som detta åstadkom i hans redaktion uppges Lille ha varit föga hågad att kandidera till den lagtima lantdagen år 1900. Men han lät sig övertalas, invaldes i borgarståndet med högsta röstetal bland huvudstadens deputerade och stod som en av de främsta undertecknarna av denna lantdags petition om rättandet av "rådande missförhållanden i landets styrelse". Också ett annat märkligt initiativ av honom må nämnas: en petition om ny jordlegolagstiftning, avsedd att lindra torparnas och övriga obesuttnas lott och föranledd av det ekonomiska betryck som den rätt allmänna tilltron till rykten ur grumliga källor om en stundande jordreform bar vittne om.

Efter åtskilliga censuringripanden belades Nya Pressen i april 1899 med två månaders utgivningsförbud för att den "fortsatt att i olämpliga uttryck kritisera och klandra regeringsmyndigheterna, därmed framkallande folkets mistroende". Såsom första offer för kampen mellan det fria ordet och den ryska statsmakten hyllades Lille och hans tidning varmt, och efter utståndet "straff" fortsatte de kampen oförtrutet. Därmed ådrog de sig höga vederbörandes synnerliga missnöje — efter åtskilliga trakasserier föll det definitiva dråpslaget den 30 juni 1900: tidningen indrogs "för alltid". Den akuta anledningen hade Lille ingen del i, eftersom han efter lantdagens upplösning var på semester i Danmark och vikarierades av Konni Zilliacus, men att det var hela andan i hans journalistiska verksamhet som hade retat myndigheterna var han medveten om redan då han överlämnade vakten till sin vikarie. Efter tillfälliga engångsersättare för Nya Pressen — bland dem en kallad "Afsked", varmed Lille gav ett fränt svar på sitt ordinarie blads indragning och högste pressombudsman-

nen Heimbürger skaffade sig en hedersam sorti från sin föga ärofulla post genom att godkänna bladet utan att se igenom det — fick den prövade redaktören ett nytt organ, Dagligt Allehanda, som dock levde bara några månader innan också det indrogs.

Berövad sitt språkrör och otillfredsställd med de smärre uppgifter som erbjöds honom i hemlandet — samt tydligen också plågad av den allt kvavare atmosfären där och av hotet om landsförvisning eller kanske rentav deportering till Ryssland — beslöt Lille flytta över till Sverige för att i dess friare förhållanden verka för Finlands sak. Hans plan att göra Stockholms-Tidningen, vari han lyckades förvärva en stor del av aktiestocken, till ett stort propagandaorgan mot olaglighetsregimen österom Bottenhavet misslyckades dock — inte ens hans (man kan väl med tanke på det klander för "fanflykt" den väckte på vissa håll hemma säga desperata) åtgärd att ansöka om svenskt medborgarskap fick läsekretsen och förläggarkollegerna tillräckligt intresserade för grannlandets öde.

Men år 1905 skedde stora förändringar såväl i Ryssland genom nederlaget mot Japan och de oroligheter det drog med sig som i Finland genomorstrejken och novembermanifestet om laglighetens återställande. De möjliggjorde en friare verksamhet i politik och press än på årtionden.

*

Helt hade Lille visserligen inte ens under sin "landsflykt" varit avkopplad från propagandan för och i hemlandet: tillsammans med Zilliacus gav han ut tidskriften Nordisk Revy som spridde upplysning i Skandinavien om finländska förhållanden, och i förvisningskamraterna Arvid Neovius' och Zilliacus' berömda "Fria Ord" — som på underjordiska vägar distribuerades i Finland — medarbetade han ofta. Men nu erbjöds honom möjligheter av helt annan skala att i ett hemland, där censuren var avskaffad och genklang fanns för ett

frisinne som han tidigare kanske inte helt hade vågat ge utlopp åt men som under kontakten med liberala Stockholmskretsar hade vuxit sig åtskilligt starkare hos honom, redigera en fågelfenixversion av Nya Pressen. Hans gamla tidning skulle nämligen åter börja utkomma — dock som eftermiddagsblad, eftersom Hufvudstadsbladet hade erövrat hela den svenska morgontidningsmarknaden i Helsingfors. Detta ingav Lille vissa betänkligheter, ty han ansåg den ekonomiska basen för en eftermiddagsvisa alltför smal — en misstanke som sedermera skulle besannas med påföljd att Nya Pressen 1913 sammanslogs med Guss Mattssons Dagens Tidning under namnet Dagens Press.

Med sålunda förnygrade idéer och en medarbetarstab som delvis — liksom läsekretsen — hade övertagits efter den radikalt "ungsvenska" Helsingfors Posten, som nedlades i och med Nya Pressens återuppståndelse, kastade sig Lille djärvt in i debatten. Denna gällde som förut rättsförsvaret gentemot Ryssland, svenskarnas språkliga rättigheter och deras inre sammanhållning. Men i alla tre riktningarna var förhållandena nu andra än före sekelskiftet. Det omedelbara förryskningshotet hade visserligen lättat, men att det kvarstod latent framgick redan av att novembermanifestet endast hade suspenderat men inte upphävt vissa av olaglighetens grunder; betydelsen härav uppenbarades två år senare då en ny ofärdsperiod bröt in. Språkfrågan hade såtillvida förändrats till det bättre som det finska partiet hade kluvits och dess frissinnade flygel, svenskarnas bundsförvanter i rättskampen, nu var deras koalitionskamrater i Mechelins "konstitutionella" senat; men tillika hade klimatet kärvnat för svenskarna då de genom att bifalla till den radikala representationsreform som storstrejken drev fram hade "frivilligt avstått från en på konstlad väg upprätthållen maktställning utan konformitet med sin numerär". Med de citerade orden karakteriserade Lille i det program han gjorde upp för sin tidning kärnpunk-

ten i den svenska partibildningens inre problem. Nämligen dels bristen på fasta organisationsformer, dels förekomsten av olika meningar inom det svenska lägret, t. o. m. om själva behovet av ett parti, men främst i de sociala frågorna. De mer konservativa elementen syntes närmast böjda för att låta det hela förbli vid det gamla, medan av radikalerna endel ville bredda partiets bas och arbeta för vidsträckta sociala reformer, men andra åter ansåg att inget svenskt parti alls behövdes utan bara ett kulturförbund. I tidningsprogrammet liksom i flere artiklar våren 1906 pläderade Lille energiskt för ett nyorganiserat parti — ett verkligt Svenska Folkparti med långtgående reformer på alla områden som mål vid sidan om svenskhetens försvar.

Den 20 maj 1906 samlades så Finlands svenskar till sin första riktiga partidag med ombud valda av lokala avdelningar — det "partimöte" som 1896 hade varit samlat bestod enbart av "intresserade" eller inbjudna. Efter rätt segsliten diskussion enades mötet om att konstituera ett parti under det av Lille tidigare föreslagna namnet (formellt stod inte han utan bankdir. Emil Schybergson nu för namnförslaget) och om ett program. Det sistnämnda fick man dock ihop först efter det den till ordförande valde Lille hade visat sin kompromisstalang och lyckats ena konservativa och radikala genom att helt enkelt utelämna socialfrågorna och tillåta skilda uppfattningar att göra sig gällande i dem.

Trots åtskilliga programrevisioner kom ingen ändring härvidlag till stånd förrän vid 1914 års partidag; efter föregående års socialistiska valseger gällde det i ännu högre grad än 1906 att försöka locka också arbetare med svenskt språk till det som enligt den nyvalde partichefen Lilles ord vid starten var "ännu alldeles för litet folkparti" och inte hade "den rätta folkligheten i blodet". Att de sociala paragraferna ströks ur partiprogrammet just år 1917 på grund av det missnöje de hade väckt bland ett antal medlemmar, ser ut att vara mer än

bara en tillfällighet, ty vid samma partidag i revolutionens skugga avgick Lille från posten som partiordförande.

De elva år han hade beklätt den posten hade till den grad gett Svenska folkpartiet dess inriktning att man utan risk för överdrift kan kalla det Axel Lilles egenhändiga skapelse. Och detsamma kan naturligtvis sägas om Nya Pressen/Dagens Press som han vid årsskiftet därförinnan hade lämnat, trött på krigscensuren och den andra ofärdsperiodens tätande mörker.

*

Av det ovansagda torde ha framgått att det i första hand var svenskheten i Finland som Lille ägnade sin livsgärning, och därjämte individens frihet från andligt och världsligt tvång. Men fosterlandet som helhet ingick för honom helt i samma totalitet som dessa begrepp — i det svenska språket såg han inte bara ett uttrycksmedel för svensk tanke utan också "den förbindelselänk till Skandinavien vars behövlighet de sista olycksåren nogsammt burit vittne om". Och att han uppfattade friheten för individen som avhängig av landets grad av oberoende, därom vittnar hans och Nya Pressens insats i kampen mot förtryck och förryskning.

Också för den gemenskap som Axel Lille redan 1891 i en skrift gav namnet finländsk, såsom sammanfattning av den finsk- och den svenskspråkiga, gjorde han en pionjärinsats vid två skilda tillfällen. Det ena var det festtal vid Nyländska avdelningens årsfest 1902 vari han för första gången slungade fram den tändande djärva parollen "lös från Ryssland!" Hans andra insats av samma slag var att han inspirerade Svenska folkpartiet till att revolutionsvåren 1917 först av alla partier uttala att "Finlands folk i kulturell och politisk utveckling nu har fortskridit så långt att det är berättigat att uppställa kravet att såsom en självständig stat inta sin plats bland de suveräna nationernas antal".

I hela nationens tjänst gjorde Lille också sin sista officiella insats. Då opinionen i Sverige mot höstsidan 1918 blev allt

ovänligare mot Finland under inflytande av Ålands separationskrav och den socialdemokratiska propagandan mot inbördeskrigets vita segrarpart, ansågs landet behöva en speciell emissarie i Stockholm för att informera pressen där om våra förhållanden. Valet föll på Lille, som med sina journalistiska erfarenheter, sina vidsträckta svenska förbindelser och sitt goda omdöme tillfullo bör ha motsvarat det man väntade sig av honom. För sin upplysningsverksamhet i västerled har han redovisat i boken "Ett halvt år såsom Finlands pressrepresentant i Sverige". Därefter var han Helsingforskorrespondent för Åbo Underrättelser, trots tilltagande ohälsa.

Den allra sista gång Axel Lille vände sig direkt till allmänheten skedde det emellertid i svenskhetens namn den 10 april 1921, då han läste upp en protestresolution vid ett möte som ägnades de då nyss utfärdade språklagarna, vilkas stadganden ansågs alltför ogina mot svenskheten. Drygt två och en halv månad senare, den 28 juni, var han död. Kort därpå utkom hans testamente till svenskfolket och monumentet över hans trefaldiga livsverk — hans stora bok om Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse.

Trefaldigt är förresten alldeles för lågt räknat: man skulle kunna räkna upp ytterligare en lång rad intressen hos Axel Lille utöver svenskhet, demokrati och fosterland. Men här må det räcka med att nämna att han ivrade för en inhemsk svensk teater och själv bidrog till dess repertoar med tre pjäser samt att han — som en avspegling av barndomens prästgårdsmiljö? — starkt intresserade sig för teosofin, för vars läror han var en av banbrytarna i Finland.